

**ՄԽԻԹԱՐ ՍԵՖԱՍՏԱՑՈՒ ԾՐԱԳԻՐԸ ԱԶԳԻ
ՀՈԳԵԻՈՐ ՎԵՐԱԾՆՆԴԻ ՈՐՊԷՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՅԱՐԱՑՈՅՑԻ
ՎԵՐԱԿԱՆԳՄԱՆ ՓՈՐՁ**

Մխիթար իր միաբանութիւնը յղացաւ՝ իր ժամանակի «հայ ժողովուրդի հոգեմտաւոր կարօտութիւններէն» եւ Մխիթարի գծած առաքելական գործունեութիւնը ծնաւ «հայ ժողովուրդի հոգեմտաւոր լուսաւորութեան համար»:

Մխիթար վարդապետի ներշնչումն էր ասիկա, իր - *Քարիզման* էր, իր փափաքը եւ իր հիմնական ուղեգիծը...

Մխիթար վարդապետի ոգեշնչումը, սակայն, կու գար իր պաշտելի ժողովուրդի սէրէն, անոր կրօնական ու ազգային դարաւոր արժանիքներէն, անոր կարիքներէն: Այդ ներշնչումէն զսպանակուած՝ իր Միաբանութեան իբր նկարադրոշմ տուաւ «Հայկական Ոգին» ... Պատմական իրողութիւն մըն է, թէ ազգերու կեանքին մէջ՝ գրիչին աւելի դեր վերապահուած է, քան սուրին:

Մխիթար լաւ ծանօթ է այս նշմարտութեան: Եւ իր Միաբանութեան համար գծած առաքելական դաշտը - հայ ժողովուրդի հոգեմտաւոր լուսաւորութեան գործը - կը պահանջէր ուսումնագիտական այդ կեանքը:

Հ. Տաճատ Վրդ. Եարտըմեան

«Մխիթարեան գաղափարական եւ Մխիթարեան ինքնութիւն» Հ. Տաճատ Եարտըմեանի աշխատութիւնից ընթերցողի ուշադրութեանը ներկայացուած քաղուածքը բնութագրում է հայ ազգի հոգեւոր վերածննդի Մխիթար Սեբաստացու ծրագրի բուն հույսերն ու նրա հիմնած Միաբանութեան գործունէութեան նպատակամիտութիւնը¹:

1 ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ, Հ. Տ., *Մխիթարեան գաղափարական եւ Մխիթարեան ինքնութիւն*, Ս. Ղազար, Վենետիկ 1994, 50-51:

գին ծնունդ տուած էթնոսի նախատիպերի ոյժով: Մշակոյթը սեփական նկարագրի, ինչը հոգեբարոյական է՝ ըստ էութեան, ինքնատիպութեան մի ազգի գիտակցման արդիւնքն է³:

Հայ մշակոյթին, որպէս ազգակազմիչ գործօնի, բնորոշ է պատմական զարգացման անընդմէջութիւնը: Բաղաքակրթութեան տարբեր ժամանակաշրջաններում հայ մշակոյթը ծաւալել է իր ներքին կարողականութիւնը եւ հասարակական կեանքի կազմակերպման համազգային համընդհանուր ձեւերը՝ դրանով իսկ հաւաստելով հայ ժողովրդի անընդմէջ գոյութիւնն իր պատմական հայրենիքում (Հայկական Բարձրաւանդակում):

Հայ ազգի ձեւաւորումը տեղի է ունեցել հնագոյն պետական կազմաւորումների ժամանակաշրջանում: Իր պատմութեան ողջ ընթացքում հայ ազգը շարունակաբար ստեղծել, կուտակել եւ փոխհաղորդել է սեփական մշակութաստեղծ գործունէութեան բազմազան ձեւեր (գրական լեզու եւ գրականութիւն, փիլիսոփայութիւն եւ գիտութիւն, արուեստ եւ ճարտարապետութիւն, հանրային կեանքի իրաւական կազմակերպում եւ հասարակական հաստատութիւններ, որոնցից քրիստոնէական շրջանում ամենակարեւորը Հայ Առաքելական եկեղեցին էր, ազգային մշակոյթի շարունակականութիւնն ապահովող գիտակրթական համակարգ)⁴:

Դարեր շարունակ հայ ազգի կենսագործունէութիւնը իրականացուել է նրա ստեղծած մշակոյթի բազմազան ձեւերի մէջ: Հայ ազգային մշակոյթի բազմադարեան պատմութեան մէջ առանձնացուում է դրա աննախադէպ վերելքի երեք փուլ՝ Ոսկեդար կամ Լուսաւորութեան դարաշրջան կոչուող անցում Անտիկ շրջանից դէպի Միջնադարը (Ե. դար), Արծաթէ դար կոչուող զարգացած աւատատիրութեան շրջափուլ (Թ.-ԺԴ.) եւ Հայկական վերածնունդ կոչուող շրջափուլ (ԺԸ. դարավերջ-ԺԹ. դար)⁵:

3 ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ, Ռ., *Խորէն Աշրգեան*, («Իմաստասէրք Հայոց» մատենաշար), ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրտ., Երեւան 2015, 108-111: Նոյն, *Անանիա Շիրակացի* եւ միջնադարեան հայ հոգեւոր մշակոյթը.-Հասարակագիտական միտքը արդի ժամանակաշրջանում, Եւրոպրինտ, Երեւան 2012, 32-33:

4 ԳԵՈՐԳԵԱՆ, Հ., *Ազգ, ազգային մշակոյթ, ազգային պետութիւն, ի փիլիսոփայութիւն. պատմութիւն, մշակոյթ*, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրտ., Երեւան 2005, 445-448:

5 МИРУМЯН, Р., *Человеческое измерение в современной системе образования (политико-философский аспект)*. – Psychology of the 21st century: theory, prac-

Ազգի հոգեւոր կեանքի երկու հզօր գործօններով՝ հայոց թագաւոր Տրդատ Գ. Մեծի կողմից Հայաստանում քրիստոնէութեան հաստատմամբ (301) եւ վարդապետ Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից հայ դպրութեան ստեղծմամբ (405) պայմանաւորուած Ոսկեդարում հայ հոգեւոր մշակոյթի աննախագէյ ծաւալումը կանխորոշել է ազգի մշակութային տիեզերքի սահմաններն ու հայ ազգի մշակութային զարգացման ուղղութիւնը:

Յայտնի պատմական եւ քաղաքական պայմանների պատճառով երկար ժամանակով ընդհատուած Մեսրոպ Մաշտոցի եւ նրա սխրակիցներից սկսած շարժընթացը ԺԸ. դարուն վերսկըսուել է վարդապետ Մխիթար Սեբաստացու (1676-1749) ու նրա հիմնած Հայ միաբանութեան (1700) անդամների ջանքերով: Սահմանելով Մխիթար Սեբաստացու մշակութային-լուսաւորական գործունէութեան ընդգրկումը, Հ. Վարդան Աշքարեանը, ի մասնաւորի, նշում է. «Հայ ազգային մշակոյթը Ե. դարուն նըշուած իմաստով կապուած էր սերտօրէն Մաշտոցի եւ անոր անխորտակելի կնիքը պիտի կրէ միշտ... Իսկ ԺԸ.-ԺԹ. դարերու հայ մշակոյթը կը գտնուի շունչին եւ ոգիին ներքեւ Մխիթար Սեբաստացիին եւ Մխիթարեաններուն... Մաշտոցի գիծն ու գործը կը շարունակեն Մխիթարեանները՝ եռանդուն: Գիծ ու գործ – ընդհատուած էին մթութեան եւ գոեհկութեան դարերով: Մաշտոց պիտի գործէր նման Մխիթարի՝ եթէ ապրէր ԺԸ. դարուն: Ու Մխիթար՝ հայ գրերու գիւտին պիտի նուիրուէր, եթէ Ե. դարը ըլլար իր ժամանակաշրջանը: Երկուքին ալ մտահոգութիւնը նոյնն էր – ազգը, ազգային գոյութիւնը, ազգային ապագային, ազգային հոգեկան ու իմացական վերելքը»⁶:

tice, prospect: materials of the IV international scientific conference on February 15-16, 2014, Prague, Ve'decko vydavatelské centrum «Sociosféra» – Prague, 35-36. Նոյն, *Армянское культурное наследие как механизм самозащиты нации в условиях глобализации (к вопросу о политической концепции культуры)* – Армения в диалоге цивилизаций. Материалы международной конференции, 28 апреля 2011г., «Деком», Нижний Новгород 2011, 85-89: Նոյն, *Ոսկեդարից Զարթօնք (հայ ազգային-մշակութային ւաւանդոյթների ձեւաւորման շարժընթացի դիտարկման փորձ)* – Միջազգային գիտաժողով՝ նուիրուած Հայոց գրերի գիւտի 1600-ամեակին: Զեկուցումների ժողովածու, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրտ., Երեւան 2006, 178-184:

6 Ա.ՇՔԱՐԵԱՆ, Հ. Վ., *Մխիթարեանները հայ մշակոյթի ջահակիր, ի Բագմակէպ, 2001, N 1-4, 25:*

Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Մխիթար Սեբաստացու ծրագրային կողմնորոշումների նման համայարաբերակցութիւնը բացատրելի է «ազգ» հասկացութեան հին հայկական աւանդական ըմբռնմամբ: Հին աշխարհում սկիզբ առած եւ հայկական քրիստոնէական աւանդոյթի մէջ վերաիմաստաւորուած «ազգ» հասկացութիւնը ըմբռնուած է նախ որպէս էթնոմշակութային հասկացութիւն: Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած հայ դպրութեան վրայ հիմնուած եւ հայ պատմագրութեան նախահայր Մովսէս Խորենացու (Ե. դար) պատմափիլիսոփայական հայեցակարգի մէջ իր բարձրագոյն արտայայտութիւնը ստացած հայ ազգային գաղափարաբանութեան մէջ «ազգ»ը «կը բնորոշուի՝ ըստ էութեան եւ առաջին հերքի՝ ո՛չ թէ իր պետական կարգուսարքով, այլ իր պատմական ու մշակութային հասարակաց ժառանգութեամբ եւ ասոր գիտակցութեամբ, ինչպէս նաեւ հասարակութեան նախնայական համագործակցութեամբ մտահոգութեամբ ու նուիրումով: Սոյն իմեացփիլոսոփիան է որ, էպպեւ եւ առաջնաբար, կը կերտէ ազգը, մինչ պետականութիւնը՝ եթէ որեւէ պատճառով բացակայ է՝ կը ներկայացնէ հեռանկարը, տեսլականը՝ որու կառուցման կը միտին ու կը ձգտին ազգային հաւաքական գիտակցութիւնը եւ այս գիտակցութեանն քիտղ ճիգերը»⁷: Սկսած առնուազն Ե. դարից եւ մինչեւ Ի. դարի սկիզբը, «ազգ» հասկացութեան նման մեկնաբանումը ընկած էր հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցութեան եւ հայ ազգային գաղափարաբանութեան հիմքում:

Իր կեանքի ողջ ընթացքում Մխիթար Սեբաստացին կենսագործել է հայ ազգի հոգեւոր վերածննդի սեպհական ծրագրերը: Վերջինիս գերխնդիրն էր հայ ազգային ինքնատիպութեան հիմքերի վերահաստատումը: Ազգային ինքնատիպութեան կարեւորագոյն նախադրեալներն են համարուում ազգային լեզուն, ազգային պատմութիւնը եւ Ազգային եկեղեցու հայեցակարգը:

Մխիթարեանների աշխատութիւններում շարադրուած է Միաբանութեան՝ Մխիթարի կողմից ձեւակերպուած գործունէութեան ծրագրային դիրքորոշումը: Մխիթարի մտադրութեամբ, ազգի բարեպաշտ հոգին պէտք է դառնար գործիք ազգին կրթելու եւ դաստիարակելու նպատակով: Միեւնոյն ժամա-

7 ԶԵՔԻՆԵԱՆ, Հ. Լ., Նախնական նկատողութիւններ հայ իմեացփեան հարցադրման նկատմամբ, Ի Հոգիի եւ իմեացփեան հետեւերով, Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի հրտ., Երեւան, 2000, էջ 144:

նակ անհրաժեշտ է համարուել մօտեցնել հային Եւրոպային՝ առանց ազգայինից նրան օտարացնելու: Այսինքն, եւրոպական գիտութեան եւ լուսաւորութեան համակարգից հարկ է համարուել փոխառնել այնպիսի գաղափարներ, որոնց համեմատ էին ազգի էութեանը, նրա հոգեւոր հակումներին⁸:

Միաբանութեան նշանաբանը լաւագոյնս ձեւակերպել է Հայր Գաբրիէլ Այվազեանը (Այվազովսկին). «... ազգին աչքը եւ միտքը քանալ գիտութեամբ՝ որպէս զի հասկընայ, թէ իր պատմութիւնը ինչ է, իր լեզուն որն է, իր դասանութիւնը ուղիղ է, եկեղեցին ուղղափառ է, մէկ խօսքով՝ ոչ ազգ մը սեպուելու համար իր ազգութիւնն ու քանալու կարօտ է, եւ ոչ ուղղափառ ըլլալու համար իր եկեղեցիէն ու առաջնորդներէն հեռանալու ապստամբելու է»⁹:

Մշակութաստեղծ այս ձեւերի շնորհիւ է ամբողջականացել ազգի գաղափարը (Ե. դար), ապահովուել ազգային միասնականութիւնը անգամ՝ քաղաքական անկախութեան չգոյութեան պայմաններում: Հայ ազգը անընդհատօրէն իրականացրել է իր պատմական կեանքը պատմական հայրենիքում (մինչեւ 1915), անցնելով քաղաքակրթութիւնների հերթափոխման բոլոր շրջանների միջով եւ ստեղծելով եզական հայկական քաղաքակրթութիւն, որի ժառանգորդն է իրեն իրաւացիօրէն համարում արդի հայութիւնը:

Մխիթար Սեբաստացու ծրագրային դիրքորոշումների բուն էութիւնը բովանդակող Հ. Գ. Այվազովսկու բանաձեւը բնութագրելի է որպէս վարդապետի պատմական տեսունակութեան ու միաժամանակ Մխիթարեանների պատմափիլիսոփայական հայեցակարգի ելակէտ. «Ամէն մէկ քաղաքականացեալ (քաղաքակրթութեամբ-Ռ.Մ.) ազգ կրթութեան (մշակոյթի-Ռ.Մ.) մէջ յառաջդնէ կ'ըլլայ ու կը կատարելագործի իր երկրին օդաբաժնին ու բնական հանգամանացն եւ իր ցեղին սեպիական նկարագրին համեմատ, որով եւ իր լեզուն, գրականութիւնն ու արհեստներն հարկաւորապէս յատուկ, ազգային տիպ կամ դրոշմ մը կ'ընդունին: Ասոր համար այն ազգն՝ որուն մէջ ըլլող արհեստն ու գիտութիւնը սեպիական կերպէն (ազգայնութե-

8 ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ, Ռ., *Ազգային լուսաւորութիւնը որպէս ազգային գաղափարախօսութեան գերիմդիր Մխիթարեանների հայեացքներում*, Ի Բազմավէպ, 2001, Թիւ 1-4, 223:

9 ԱՅՎԱ.ՋԵԱՆ, Հ. Գ., *Ուրուագիծ ոգւոյ եւ ընթացից Մխիթարեան Միաբանութեան վեցնետոյ, Կ. Պոլիս 1875, 17-18:*

նե) գուրկ եմ՝ ներքին կեանք չունիմ»¹⁰։ Դրանից հետեւում է, որ մի ժողովրդի մէջ ներքին (հոգեւոր) կեանքի արտայայտութիւն հանդիսացող ազգային մշակոյթի (գիտութեան, արուեստի, գրականութեան, կրթական համակարգի) բացակայութիւնն այդ ժողովրդին զրկում է հասարակական կեցութեան (ազգային ձեւի մէջ) ստեղծման ու պահպանման հնարաւորութիւնից եւ իրաւունքից։ Միւս կողմից, ազգային մշակոյթի առկայութիւնն ազգի ինքնատիպութեան/ինքնութեան (Մխիթարեանների եզրաբանութեամբ նաեւ՝ «ազգայնութեան») պահպանման նախապայմանն է, իսկ հեռանկարում՝ նաեւ ազգի քաղաքական ձգտումների հիմքը։

Մխիթարեանների խորին համոզմամբ, մտաւոր առաջադիմութեան հետեւանքով նոր ժամանակաշրջանում առաջացած գաղափարախօսական միջնորդող կարող է նպաստել փոքր ազգերի համար կենսական նշանակութիւն ունեցող այդ գործընթացին։ Մխիթարեանների այս պնդումն ունի ինչպէս պատմական, այնպէս էլ բարոյական լուրջ հիմնաւորում։

Պատմութիւնը բացայայտում է այն օրինաչափութիւնը, որ մշակութային եւ քաղաքական գործօնները միասնաբար են գործում։ Քաղաքական շարժումների շարժառիթը, որպէս կանոն, մշակութային է։ Միաժամանակ մշակութային (գաղափարախօսական) շարժումների ենթատեքստը քաղաքական է։ Մշակոյթի ինքնատիպութիւնը քաղաքական անկախութեան ձգտման հիմքն է, մինչդեռ քաղաքական անկախութիւնը՝ ազգի ինքնութեան/ինքնատիպութեան (ինչը մշակութային չափանիշ է) ապահովման գրաւականն է։

Ազգի հոգեւոր մշակոյթի (բանահիւսութիւնից մինչեւ փիլիսոփայութիւն եւ գիտութիւն) ձեւաւորումը համայնաբերական է ազգի պատմական գիտակցութեան ձեւաւորմանն ու զարգացմանը։ Համապատասխանաբար, ազգի հոգեւոր մշակոյթի (եւ անգամ՝ դրա առանձին ոլորտների) ձեւաւորման ընթացքի հետազօտումը հնարաւորութիւն է ընձեռում բացայայտել նոյն ազգի ներքին, հոգեւոր կեանքի աստիճանական ծաւալման սահմանները, զրանով իսկ նաեւ նրա պատմական գիտակցութեան

10 ԶԱՐԲԶԱՆԱԼԵԱՆ Հ. Գ., Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց ի պէտս ուսման ազգային փարթարանաց, Մաս Բ., Ս. Ղազար, Վնենտիկ 1878, 396։

Հիմքն ու միտուածութիւնը: Լինելով ազգային մշակոյթի աշխարհայեացքային բնութագրումը՝ իւրաքանչիւր ազգի պատմական գիտակցութիւնը նոյն ազգի ինքնաճանաչման, այն է՝ սեփական ստեղծագործական, հոգեւոր ներուճակութեան գիտակցման արտայայտութիւնն է: Ազգի պատմական գիտակցութիւնը (պատմափիլիսոփայութիւնը) բովանդակում է ազգային մշակոյթի ներքին խորհուրդը՝ ազգի գոյութեան բացարձակ (իդէալական) իմաստի, հետեւապէս՝ նաեւ նրա պատմական հեռանկարի սահմանումը¹¹:

Հայեցակարգային այս ուրուագծի մէջ ամբողջութեամբ «տեղաւորում է» Հայ ազգի հոգեւոր վերածննդի Միխիթար Սեբաստացու ծրագիրը, որի հիմքում ընկած երեք հիմնարար գաղափարներն ամփոփում են ազգի հոգեւոր կեանքի լրիւութիւնը.

1. Հայ վանական կեանքի վերափոխումը՝ վերապրեցնելով Հայ վանականութեան նախնական կարգապահութիւնը՝ «աւելցնելով միանձնական երեք Ուխտերու (հնագաւորութեան, աղփատութեան եւ կուսակրօնութեան) ներքին բովանդակութեան քաջայայտութիւնն ալ»¹²: Հայ իրականութեան մէջ Միխիթարի հիմնած միաբանութիւնը ոչ միայն առաջինն էր, այլեւ իր բնոյթով եւ առաւելութեամբ եզակի:

2. Հայ ժողովրդի հոգեբարոյական եւ մտաւոր «Զարթոնքը», որի ծրագիրը ներամփոփում է հետեւեալ բաժինները՝

- Լեզուական քաղաքականութիւնը (Հայ դասական լեզուի՝ զրաբարի նարոգումն ու նաեւ Հայերէնի՝ աշխարհաբարի զարգացում):

11 Мирумян, Р., Историческое сознание как фактор преодоления темпорального расстройства национальной идентичности (концептуальный аспект). – В Материалы международной научной конференции “Проблемы национальной безопасности в условиях глобализации и интеграционных процессов (междисциплинарные аспекты). – Изд-во РАУ, Ереван 2015, 275: Նոյն, Սէն ԱՐԵՒԾԱՏԵԱՆԻ պատմափիլիսոփայական հայեցակարգի մեթոդաբանական տեսանկիւնները, ի Հայ իմաստասիրութիւնը հոգեւոր մշակոյթի համակարգում, Պրակ 5, Երեւան 2003, 11:

12 ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ Հ. Տ., Միխիթարեան գաղափարական եւ Միխիթարեան ինքնութիւն, 27:

- Պատմագրություն (առաջին հերթին հայ պատմագրություն) եւ հնաբանություն զարգացումը:
- Կրօնական, ծիսական, հայրախօսական, բարոյախօսական նոր աշխատությունների ստեղծումն ու հին աշխատությունների մեկնաբանումը:
- Հայ հին (դասական) հեղինակների աշխատությունների հրատարակումը:
- Դասական (յունահռոմէական) հեղինակների աշխատությունների թարգմանությունն ու հրատարակումը:
- Եւրոպական հեղինակների աշխատությունների հրատարակումը:
- Հայ թատերագրություն եւ հայ թատրոնի ծնունդը:
- Հայ քարտեզագրություն զարգացումը
- Գերարուեստական գրականություն (ինչպէս հայ, այնպէս էլ եւրոպական հեղինակների երկերի) հրատարակումը:
- Ազգային լուսաւորություն (կրթություն եւ դաստիարակություն) զարգացումը:
- Սուրբ Ղազար կղզում Հայկական Ճեմարանի (Ակադեմիայի) հիմնումը:

3. Հայ ազգի հոգեւոր հայրերի (Գրիգոր Լուսաւորիչ, Սահակ Պարթեւ, Մեսրոպ Մաշտոց, Գրիգոր Նարեկացի, Ներսէս Շնորհալի) աւանդած Քրիստոսի հաւատքի ճշմարիտ ըմբռնումը՝ մարմնաւորող Տիեզերական եկեղեցու մասին գաղափարը: Այդ գաղափարից բխող հայկականի եւ ազգայինի ըմբռնման հէնքի վրայ Սեբաստացին եւ միաբանները պաշտպանեցին «Հայ եկեղեցին, անոր կրօնական ու ծիսական աւանդութիւնները, հայ հայրապետներուն անունը, գործն ու վարդապետութիւնը, դաւանութիւնը: Անոնց պատճառով ո՛վ աւելի կրեց, հալածուեցաւ, կործանումի եզրին գրտնուեցաւ...: Սակայն, անոնք չդաւանանցին երբեք իրենց այդ ոսկեղէն սկզբունքին»¹³:

Համազգային «Զարթօնքի» Սեբաստացու ծրագրի ներիմաստը ամփոփելի է հետեւեալ բանաձեւի մէջ. Խրաքանչիւր ազգ,

այդ թվում նաեւ հայ ազգը, օտուտած է մարդկային էութեան կատարելագործման առանձնայատուկ ըմբռնմամբ՝ պայմանաւորուած այդ ազգի կենսաձեւի հոգեբարոյական էութեամբ:

Այդ իսկ պատճառով ազգութեան պահպանման պահանջը մի ազգի համար արտաթամանակային է եւ բնական: Ըստ այդմ, ազգային լուսաւորութիւնը՝ հայ ազգի հոգեւոր վերածննդի կարեւորագոյն կառուցակարգն ու հայ ազգային-մշակութային աւանդոյթների պահպանման եւ զարգացման նախապայմանը, պէտք է ուղղորդուած լինի ազգային զգացման պահպանմանն ու ամրապնդմանը, հակառակ դէպքում նենգափոխուած է լուսաւորութեան բուն էութիւնն իսկ: Պատճառն այն է, որ ազգային զգացման պահպանումը ազգի բարձր պարտաւորութիւնն է. ազգութիւնը ազգի համար բարձրագոյն բարօրութիւն է, յանուն որի պէտք է զոհաբերուի ոչ միայն անհատական, այլեւ հասարակական բարօրութիւնը: Ազգային զգացումը կենդանի պահելու համար լուսաւորութիւնը պէտք է ներդաշնակ լինի ազգային կեցութեան նախահիմքերի հետ: Այս նկատառումով անհրաժեշտ է ապահովել ազգի նախկին լուսաւորութեան՝ «Ոսկեդարի» եւ նոր ժամանակաշրջանի ազգային լուսաւորութեան էութեան ճիշտ յարաբերակցումը¹⁴:

Ազգային կեցութեան առաջին կռուանը Մխիթարն ու նրա աշակերտները համարում են լեզուն: Այսպէս, Պ. Յովնանեանը հաստատում է, որ մարդուն ի բնէ ներյատուկ կեցութեան միակ ձեւի՝ քաղաքակրթութեան առաջացման եւ զարգացման նախապայմանը լեզուն է: Մինչդեռ գիտութիւնների եւ կրթութեան, այսինքն՝ մտաւոր առաջադիմութեան սկիզբն ու հիմքը ազգային լեզուն է: Լեզուների յայտնի բաժանումից յետոյ («Խրաբանչիւր ըստ լեզուիս յազգս իւրեանց եւ ի տոհմն իւրեանց») իւրաքանչիւր լեզու «ամէն մէկ ցեղին բաղդին կամ հանգամանացն, ապրելու կերպին, տեղւոյն եւ ուրիշ ազդեցութիւն ընող հոգեկան ու ֆիզիքական որպիսութեանց դրոշմն իր վրայ կը յայտնէր»¹⁵: Դրանով է բացատրուում այն հանգամանքը, որ ազգային լեզուն դառնում է ազգերի իւ-

14 ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ, Ռ., Պատմափիլիսոփայական հայեցակարգերը XIX դարի հայ փիլիսոփայութեան մէջ. մեթոդաբանական վերլուծութիւն, Երեւան 2003, 135:

15 ՅՈՎՆԱՆԵԱՆ Զ. Պ., Մարդկային լեզուին սկզբան, հանգամանաց, միութեան ու բաժանման եւ ազգային լեզուաց վրայ բնական տեսութիւն մը, Վիեննա 1857, 61:

րորինակ սեփականութիւնը, ուստի եւ հին եւ անուանի ազգերի առաքելութիւնն էր՝ «բուն ազգային լեզուաց վրայ ունեցած սերն ու յարգը, ու անոր պահպանութեան, գործածութեան ու պայծառութեան համար ցուցեցած հաստատուն ինքնավեր»¹⁶:

Լեզուն Մխիթարեանները համարում են ազգի հոգեւոր միասնութեան, այսինքն՝ ազգային մշակոյթի ձեւաւորման եւ զարգացման խթան: Ուստի լեզուն, ըստ նրանց, ներկայ եւ ապագայ սերունդներին ազգի հոգեւոր ակունքների հետ կապող գլխաւոր օղակն է: Հէնց այս տեսանկիւնից է անհրաժեշտ քըննարկել Մխիթարեանների գործունէութեան ողջ ընթացքում ազգի հոգեւոր կեանքի համար արդիական «գրաբար-աշխարհաբար» խնդիրը, որն առ այսօր պահպանում է իր արդիականութիւնն ու կարեւորութիւնը: Լեզուն, որպէս պատմամշակութային երեւոյթ, ենթակայ է զարգացման: Այդ դրոյթի հաստատումն անհրաժեշտ է Մխիթարեաններին՝ գրաբարի պահպանման եւ աշխարհաբարի ձեւաւորման ու զարգացման օրինաչափութեան հիմնաւորման համար: Մխիթարեանները, ըստ էութեան, գրաբարն ու աշխարհաբարը դիտում են որպէս ազգային լեզուի պատմականօրէն պայմանաւորուած եւ ազգի առաջադիմութեան համար խիստ անհրաժեշտ երկու գծեր¹⁷:

Այս հարթութեան վրայ մեկնաբանելի է նաեւ ազգային պատմութեան իմաստաւորման եւ այդ հէնքի վրայ՝ հայրենասիրութեան զարգացման Մխիթարեանների առաջադրած խնդիրը, որ չադկապւում է Դաստիարակութեան կառուցակարգի նրանց ըմբռնման հետ: Ըստ էութեան, դրան է յանգեցւում ազգային լուսաւորութեան Մխիթարի մշակած ողջ ծրագիրը: Վերջինիս գաղափարական հէնքը սահմանելի է հետեւեալ բանաձեւով. «Դաստիարակութիւնն է իրապէս զարգացումն մարդկային կարողութեանց», որի լիակատար դրսեւորումը հայրենասիրութիւնն է: Այդ իսկ պատճառով հայրենի պատմութեան իմաստաւորման եւ հայրենասիրութեան զարգացման Մխիթարեանների միտումը բերնութագրելի է որպէս ժամանակային երեք կերպի (մոդուսի)

16 Անդ, 93:

17 ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ, Ռ., *Կրթութիւնը որպէս ազգի ինքնութեան պահպանման կարեւորագոյն կառուցակարգ* Գարրիէլ Այվազուկու փիլիսոփայա-ֆաղափան հայեցակարգի մէջ - Проблемы национальной идентичности в контексте современной глобализации: 3-4 ноября 2017 г., Изд-во РАУ, Ереван 2017, 103-106.

(անցեալի, ներկայի ու ապագայի) հետ յարաբերակցուող ազգի ինքնաճանաչման, սերունդների ժառանգորդման եւ ազգային ոգու վերակենդանացման անհրաժեշտութեան գիտակցումը:

Մխիթարեանների տեսակէտով, պատմութեանը բնորոշ է ազգային նկարագիր, ուստի եւ պատմութիւնը ազգերի պատմութիւնն է: Պատմութեան ճանաչողութեան էութեան Մխիթարեանների վերոգրեալ ըմբռնումները կապակցելի են ազգային պատմութեան ուսումնասիրման (ազգի պատմութեան մոդելաւորման) նպատակի նրանց մեկնաբանումների հետ: Ըստ այսմ, որեւէ ազգի (յատկապէս հին ազգի) քաղաքական եւ բարոյական կեանքը, այսինքն՝ Պատմութիւնը ճիշտ իմաստաւորելու համար անհրաժեշտ է «իբ կրօնական իմացմունքը եւ գործը, պարգապէս ըսելով՝ իբ Հաւատքն ալ ճանչնալ. մանաւանդ այն ազգաց՝ որ յիշուած են ի հնագոյն ժամանակս, եւ կամ ժամանակի հետ՝ անցեր են, կամ դեռ կան եւ կմնան»¹⁸: Մխիթարեանների պատմահայեցողութեանը բնորոշ է ազգային ինքնութեան գիտակցութեան ամրապնդման միտումը:

Առաջին փորձն այս առումով կատարել է Հայր Միքայէլ Չամչեանը, որի «Հայոց Պատմութիւն» եռահատոր աշխատութիւնը Լէոն իրաւամբ անուանել է «ԺԸ. դարու գրական կոթող»: Չամչեանի աշխատութիւնը բովանդակում է Հայաստանում կատարուած քաղաքական դէպքերը, հայ եկեղեցական կեանքի կանոնաւոր ընթացքը, հայ կաթողիկոսների պատմութիւնը եւ ազգի կեանքում նրանց կատարած դերը՝ սկսած Ադամից եւ Նոյից մինչեւ պատմիչի ապրած ժամանակաշրջանը, այդ ամէնը շողկապելով դրացի ժողովուրդների (պարսիկների, յոյների եւ հռոմէացիների) պատմութեան հետ: Հարուստ այս նիւթը պատմիչը դասակարգում է՝ հայ պատմութիւնը բաժանելով վեց շրջանների՝ նահապետների եւ Հայկազունիների, Արշակունեաց թագաւորութեան, մարզպանների եւ հայ նախարարների տիրապետութեան, Բագրատունեաց թագաւորութեան, Ռուբինեանների թագաւորութեան, անիշխանութեան¹⁹:

Պատմական այսպիսի ընդարձակ համայնապատկերի ստեղծմամբ Չամչեանը, ըստ էութեան, նպատակ ունէր նպաստել ազ-

18 Ա.ԼԻՇՄԱՆ, Հ. Ղ., Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօն հայոց, Վեներտիկ 1910, 1:

19 ԶԱՄՉԵԱՆՅ, Հ. Մ., Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցամ տեառն, Ա., Վեներտիկ 1784, 49:

գային ինքնաճանաչմանը (հայրենասիրութեան դաստիարակում ու ազգի պատմական հեռանկարի նկատմամբ հաւատի ներշնչում): Նման հաստատումը պայմանաւորելի է հայ ազգի՝ Աստծոյ ընտրեալ լինելու Չամչեանի ըմբռնմամբ: Ըստ այսմ, հայերի պատմութեան սկիզբը մարդկութեան պատմութեան սկիզբն է, հայ ժողովուրդը «նախամայր ժողովուրդ» է, Հայաստանը՝ քաղաքակրթութեան եւ մշակոյթի օրրանը, իսկ հայերէնը՝ մարդկութեան առաջին լեզուն²⁰:

Պատմափիլիսոփայական աւանդոյթների զարգացման տեսանկիւնից ուշագրաւ է Հ Ղուկաս Ինճիճեանի «Տեսութիւն համառօտ հին եւ նոր Աշխարհագրութեան» աշխատութիւնը, որում պատմութիւնը դիտարկւում է որպէս ազգի (ազգերի) հոգեմտաւոր կեանքի (աւանդոյթների, կրթական կենտրոնների, լեզուի, օրէնքների) ճանաչման աղբիւր: Շարունակելով Ստեփանոս Օրբելեանից եկող աւանդութիւնը, Ինճիճեանը յատուկ շեշտադրում է աշխարհագրութեան նշանակութիւնը պատմութեան համար. «... անարգ է այն պատմութիւնը՝ որ ունի իր մէջը՝ ոչ ժամանակագրութիւն, եւ ոչ աշխարհագրութիւն, որ երկու աչք են պատմութեան...»²¹:

Վերոշարադրեալում ուրուագծուող անցեալի իմաստաւորման եւ ապագայի մոդելաւորման յարաբերակցումը Մխիթարեանները դիտում են որպէս ազգի գոյութեան եւ առաջադիմութեան կարեւորագոյն պայման: Դրանով է բացատրելի այն հանգամանքը, որ պատմութեան նպատակի նրանց սահմանումը («Ո՞ր կ'երթամք») կապակցւում է ազգի պատմական կարգավիճակի բնութագրման անհրաժեշտութեան նրանց գիտակցման հետ:

Առանձնայատուկ ուշադրութեան են արժանի Մխիթարեանների՝ գիտութեան «իրաւասութիւնների» հաստատումը ինչպէս տեսական, այնպէս էլ գործնական առումներով: Մխիթարեանների հայեցակարգի համար բնութագրական է Ա. Գուրգենեանի հետեւեալ բանաձեւը. «... անհերքելի է որ Աստուած ճշմար-

20 Թէւ Մովսէս Խորենացին եւ նրան յաջորդող հայ պատմիչները հայերի ծագումը կապում են աստուածաշնչեան աւանդոյթներին, սակայն Չամչեանը հայոց պատմութիւնը ուղղակիօրէն սկսում է Ադամից: Յաջորդ դարաշրջանում հայերի՝ առաջին մշակութային ազգ լինելու գաղափարը պատմամշակութային լայն համատեքստում զարգացնում է Դևուդ Ալիշանը, ինչը, ըստ էութեան, Չամչեանի ընդգծած միտումի տրամաբանական շարունակութիւնն է:

21 Ինճիճեան, Հ. Ղ., *Տեսութիւն համառօտ հին եւ նոր Աշխարհագրութեան*, Վենետիկ 1791, Յոռաշարանութիւն:

տուքեանց առաջին աղբիւրն է, եւ քանաւորապէս այլ ծանօթութիւն պատճառին կանխէ քան զծանօթութիւն արգասեաց, սակայն քեպէտ մարդս իմեզիմքն չկրնար մտօք յղանալ՝ առանց իրեն պատճառին, քայց յայտնի է որ նախ եւ առաջ իր էութեան եւ իր գլխաւոր կերպաւորութեանց գաղափարն կ'ունենայ, այսինքն իր զգացածին, ճանչցածին եւ կամեցածին գաղափարներն կ'ունենայ՝ քանի որ դեռ արտայայտ ճանաչողութիւն մի չունի Աստուածութեան եւ անոր ստորոգելեաց վրայ, եւ յիմեքն կը բարձրանայ առ իւր պատճառն»²²:

Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ Մխիթարեան հայերը (Սիրունեան, Երեմեան, Սարեան) յատուկ քննարկման առարկայ են դարձրել ԺԺ. դարու հայ պահպանողականների (կրօնական մտածողների) համար գրեթէ ամենավիճելի՝ աստիճանական զարգացման Չ. Դարվինի ուսմունքը: Վերջինի նրանց քննադատութիւնը յանգում է դարվինականութեան երեք առանցքային՝ «քարեշրջութեան», «կենաց իմեցածին ըլլալուն» եւ «մարդու ծագման» սկզբունքի մերժմանը: Եւրեւրով արարչագործութեան գաղափարից, Հ. Ստեփան Սարեանը, օրինակ, նշում է. «Աստուած... ստեղծեց առաջին կեանքը. որովհետեւ... միայն բնութիւնը անկարող է կենսական շարժում տալու համայն կամ անկենդան միութիւն»: Այս հէնքի վրայ հերքում է տեսակների զարգացման սկզբունքը. «... տեսակներն անփոփոխ են եւ այդ տեսակները կը նկատեն (արարչագործութեան գաղափարի պաշտպանները- Ռ . Մ.) իբրեւ անփոփոխ նախատիպեր: Աստուած գաղափարով՝ Աստուած մի առ մի ուղղակի կազմեր է այս տեսակները, նոյնչափ ստեղծիչ գործողութիւններով, որչափ որ են տեսակները»²³:

Ինչ վերաբերում է մարդու ծագման խնդրին, ապա մարդու «անասնական» ծագման սկզբունքի դարվինականների հաստատումը դիտարկւում է որպէս արարչագործութեան գաղափարը հետեւողականօրէն մերժելու բնականոն արդիւնք, որը անընդունելի է նախ մարդու բարոյականութեան վրայ բացասաբար ազդելու «հեռանկարի» պատճառով: Դրանով է բացատրելի այն հանգամանքը, որ Դարվինի տեսութիւնը համարւում է ուշադրութեան արժանի գիտական մեծ վարկած, որի պաշտպանութեան համար նրա կողմից ներկայացրած փաստարկը համոզիչ չէ եւ հեշտութեամբ հերքւում է կրօնական մտածողութեան տեսանկիւնից:

22 ԳՈՒՐԳԷՆԵԱՆ, Ա., *Տարեք՝ իմաստասիրութեան ընդարձակ*, Ա., Վենետիկ 1869, էջ ԻԳ-ԻԴ:

23 ՍԱՐԵԱՆ, Հ. Ս., *Տարվինականութիւն*, Ի Բագմալեպ, 1902, N2, 64:

Ազգի ինքնաճանաչումը ենթադրում է ազգի հոգեւոր կեանքի հետազոտում, այն է՝ ազգային ոգու ստեղծագործական աղբիւրների սահմանում: Իբրեւ մեկնակէտ ընդունելով «Կրօնը սիրտ է ազգային կազմութեան մէջ» բանաձեւը, հայ պահպանողականները եւ այդ շարքում նաեւ Մխիթարեանները, դրա շուրջն են կառուցում ազգի բոլոր իդէալները: Կենարար՝ հոգեւոր նախասկզբի հէնքի վրայ ազգային իդէալների ամբողջականացումը արդարացի է թւում այն պատճառով, որ այդ պարագայում ապահովւում է ազգի հոգեւոր կեանքի օրգանական կարգը:

Վերջինս, իր հերթին, պայմանաւորում է ազգային կեանքի իմաստաւորուած միութիւնը՝ ազգի կենսունակութեան նախապայմանը: Միւս կողմից, Մխիթարեանների պահանջած՝ ազգի ստեղծագործական ոգու առկայութիւնը, ազգային գաղափարին ծառայելը հնարաւոր են դարձնում մարդկութեան, համաշխարհային քաղաքակրթութեան հետ ունեցած կապի ազգի գիտակցումը:

Ծառայելու գաղափարը, որ, ըստ հուլիան, հոգեւորի հասարակական միջուկն է, պահանջում է մարդուց դուրս գալ անհատական կեանքի սահմաններից եւ կողմնորոշուել դէպի ընդհանուր՝ ազգային եւ համամարդկային բարօրութիւնը: Այդ կողմնորոշման մէջ էլ որոնելի է Մխիթարեանների ձեւակերպած՝ անձնաւորութեան վսեմ խորհուրդը:

Այս համատեքստում արդարացի է թւում այն պնդումը, թէ Մխիթարեանների ողջ գործունէութիւնը ծաւալւում է երկու խորհուրդների շուրջ՝ Ազգ եւ Կրօն: Մխիթարեանների համար կրօնը համազգային խնդիրների լուծման հզօր խթան է: Նման պնդումը ենթադրում է կաթոլիկամէտութեան եւ հայ ժողովրդի դաւանափոխութեան ձգտման մէջ Մխիթարեաններին բազմիցս ներկայացուած մեղադրանքների վերաիմաստաւորումը:

Խնդրի հուլիանը՝ դեռեւս ԺԹ. դարու կէսերին յստակօրէն ըմբռնել է Ստեփանոս Նազարեանը. «Մխիթարը եւ նրա աշակերտները, գտնուելով պապի քացառիկ ազդեցութեան ներքոյ, պարտաւորուած լինելով կաթոլիկ Իտալիայի քարեացականութեան համար, քնակաճարար, չէին կարող ունենալ այլ շահ, քացի լատինական եկեղեցու շահից, սակայն Հայաստանում կաթոլիկութեան հաստատումը խորք էր՝ հայերի քարոյական, մտաւոր ազնուացման ազդուած նրանց նախնական մտադրութեանը»²⁴: Մեր օրերին այդ տեսակէտը զարգաց-

24 Назарян, Ст., Обозрение истории гайканской письменности в новейшие времена, Казань 1846, 73.

նում, ճշգրտում եւ ամփոփում է Տ. Եարտըմեանը: Նրա կարծիքով, Հայ ժողովրդի դաւանափոխութիւնը երբեք չի եղել Մխիթարի եւ Մխիթարեանների նպատակը: Միջեկեղեցական յարաբերութիւնների ջերմ ջատագով Մխիթարը միտում չի ունեցել ստեղծելու Կաթողիկոսական Հայրապետութիւն, քանզի համարում էր դա վտանգաւոր «հայ ժողովուրդին եւ անոր կրօնական գիտակցութեան, ինչպէս նաեւ խզումը եկեղեցական ու կրօնական «աւետարանական» հաղորդակցութեան մը»:

Դրա հետ մեկտեղ Հ. Տ. Եարտըմեանը նկատում է, որ Սեբաստացին խորապէս ըմբռնում էր Հայ Առաքելական եկեղեցու «եական» ուղղափառութիւնը՝ «հակառակ դաւանաբանական ինչ ինչ բանաձեւումներու այլազանութեան, գերծ՝ վարդապետական մոլորութիւններէ, հակառակ լատինամիտ խմբակներու (Հոռոմ պատրաստուած հայ թէ օտար եկեղեցականներու) տգէտ, ցեղմիտ ու միակողմանի մօտեցումներուն»²⁵:

Ինչպէս արդէն նշուել է, Հայկական քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ նկատելի են մի քանի շրջափուլեր, որոնք ամրագրում եւ հաւաստում են Հայի հոգեբարոյական առանձնայատուկ դիմագիծը, Հայկական քաղաքակրթութեան իւրօրինակ կնիքը: Այդ շրջափուլերից մէկը Հայկական Վերածննդի (ԺԸ.-ԺԹ.-) շրջանն է, որ հերթական անգամ վկայում է, որ մշակութաստեղծ բոլոր ձեւերը, որոնց մէջ հազարամեակների ընդգրկումով իրականացւում էր Հայ ազգի կենսագործունէութիւնը, «համընդգրկող» էին նրա մշակութային ողջ պատմութեան համար: Դա, իր հերթին, թոյլ է տալիս ձեւակերպել Հայ մշակոյթի պատմական միասնականութեան մասին գաղափարը:

Յայտնի պատճառներով երկար ժամանակով ընդհատուած վարդապետ Մեսրոպ Մաշտոցի եւ նրա սխրակիցների սկսած Հայ ազգի ինքնաճանաչման շարժընթացը վերսկսուել է վարդապետ Մխիթար Սեբաստացու ու նրա հիմնած Միաբանութեան անդամների շնորհիւ: Իր խորքային հարթութեան վրայ ազգային հոգեկանութեան (եւ մշակոյթի՝ իբրեւ դրա դրսեւորման միջոցի) ըմբռնումը ընկած է ազգի հոգեւոր վերածննդի Մխիթար Սեբաստացու ծրագրի հիմքում, որի նշանաբանն էր «Հայութեան պահպանումը եւ ազգի պահպանումը»: Իսկ դրան հասնելու գլխաւոր ճանապարհը Հայ մեծ ճգնաւորը համարում է ազգային մշա-

25 ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ Հ. Տ., Միխիթարեան գաղափարական եւ Միխիթարեան ինքնուրփուն, 34:

կոյթին ծառայելը, ինչը նրա կողմից ըմբռնվում է որպես յանուն Աստծոյ իրականացուող մեծ ծառայութիւն:

Այդ իրողութիւնը վկայում է այն մասին, որ Մխիթար Սեբաստացին, ինչպէս նաեւ նրա մեծ նախորդները, շէտադրում է մշակութային նախասկիզբը եւ բարձրացնում այն՝ ազգային պետականութեան չգոյութեան պայմաններում, ազգային քաղաքականութեան աստիճանի, որի առանցքն էր՝ սկսած առնուազն Դ դ. (պաշտօնապէս քրիստոնէութեան ընդունման ժամանակաշրջանից), կրօնն ու Ազգը:

Իր կեանքի ողջ ընթացքում Մխիթար Սեբաստացին կենսագործել է այս հրաշակերտ ծրագիրը, որի գերխնդիրն էր հայ ազգային ինքնութեան նախահիմքերի՝ ազգային լեզուի, ազգային պատմութեան եւ Ազգային եկեղեցու հայեցակարգի «լիիրաւութեան» վերականգնումը: Մխիթար Սեբաստացու ծրագրով նախասահմանուած Միաբանութեան բազմաբնոյթ եւ բեղմնաւոր գործունէութիւնը պայմանաւորել է հայկական քաղաքակրթութեան երկու մեծ շրջափուլերի՝ Ոսկեդարի եւ Վերածննդի (Ա եւ Բ Լուսաւորութեան) «փոխակապը»:

Ոսկեդարը միտուած էր հայ հոգեւոր մշակոյթը բարձրացնելու յունական մշակոյթի մակարդակին՝ մշակութային այդ երկու աշխարհների միջեւ համահաւասար երկխօսութիւն ապահովելու համար եւ այդ հէնքի վրայ՝ զարգացնելու սեփական էութեան ինքնագիտակցութիւնը եւ սահմանելու քաղաքակրթական զարգացման սեփական ուղին:

Վերածնունդը, իր հերթին, միտուած էր հայ հոգեւոր մշակոյթի դարաւոր աւանդոյթները վերակենդանացնելու եւ զարգացնելու՝ արագ զարգացող եւրոպական մշակոյթի հետ համահաւասար երկխօսութիւն ապահովելու համար: Երկու մշակոյթների հանդիպումը պէտք է իրականացուէր ազգի պատմական գոյութեան նոր շրջափուլում աշխարհայեացքային նոր ընդհանրացումների հէնքի վրայ:

Որոշակի իմաստով արդարացի է թւում այն պնդումը, որ հայ լուսաւորական շարժման՝ նոր ժամանակաշրջանի ազգային գաղափարախօսութեան ձեւաւորման եւ զարգացման նախադրեալները սկիզբ են առնում Մխիթարեան միաբանութեան շրջանակներում: Իսկ դա նշանակում է, որ Մխիթար Սեբաստացուն եւ նրա հետեւորդներին յաջողուել է պատմամշակութային նոր պայմաններում վերահաստատել հայկական քաղաքակրթու-

թեան յարացոյցը, ինչը իրաւացիօրէն բնորոշելի է որպէս Մխիթարի եւ Մխիթարեանների քաղաքակրթական մեծ սխրանք:

Ուստի օրինաչափ է թուում այն պնդումը, թէ «Հայոց Պատմութեան մէջ, եւ ոչ միայն Հայոց, անկրկնելի այս երեւոյթը (Մխիթարեան Միաբանութիւնը – Ռ.Մ.), դարձած է ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐ եւ ՆԻԻԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹի փարոս, արժէքներու կայսրութիւն մը, անսպառ կարելիութիւններով օտուտած, որուն հարկ է որ լրջօրէն եւ մեծ գիտակցութեամբ մօտենալ օրէոր անող ՀԱՅ ՍՓԻԻՒԲԸ, քանի որ հիմնուած չէ մի քանի տասնեակ վանականներու հոգեւոր եւ իմացական փափաքներուն գոհացում տալու, այլ համաձայն ՄԵՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻԻ ԿՏԱԿԻՆ – ՍԿԻՋՔԷՆ Ի ՎԵՐ, ԻՆՉՊԷՍ ԵՍ, ԱՅՍ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆՆ Ս.Լ ՍԱՀՄԱՆՈՒԱԾ Է ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՓԱՌՔԻՆ»²⁶:

Հայ ազգի հոգեւոր վերածննդի Մխիթար Սեբաստացու ծրագիրը եւ Մխիթարեան Միաբանութեան գործունէութեամբ ապահովուող այդ ծրագրի կենսագործումը հաստատել են հայ ազգի պատմական գոյութեան քաղաքակրթական հետեւեալ (եզակի) օրինաչափութիւնը՝ ազգի հոգեւոր ինքնատիպութիւնը նոյնքան կարեւոր է, որքան նրա քաղաքական անկախութիւնը:

Յիրաւի, սեպհական գաղափարներ չունեցող ազգերը հոգեբարոյական առումով անհրաժեշտօրէն ենթարկուում են այն ազգերին, որոնց գաղափարներն ընդունում են: Իսկ դա յղի է օտարածին գաղափարներ որդեգրած ազգերի քաղաքական անկախութեան կորստի վտանգով:

Որպէսզի մտնել կարողանան Մշակոյթի (Պատմութեան) աշխարհ, ազգերը պէտք է ձեռք բերեն (վաստակեն իրենց ողջ կենսագործունէութեամբ) «այցեմարտ», ինչը այդ ազգերի հոգեւոր ներունակութեան գերագոյն արտայայտութեան ու զարգացման արդիւնքն է: Պատճառն այն է, եւ դա ապացուցւում է ողջ պատմական շարժելթացով, որ պետականութիւնը, տնտեսութեան զարգացման բարձր մակարդակը, համաշխարհային քաղաքական համակարգը, միջազգային իրաւունքը եւ անգամ ինքը՝ ազգը, որոշակի ռացիոնալ սկզբունքների կենսագործման արդիւնքը չեն:

Այդ իրողութիւններին ծնունդ տուող միակ ուժը ժողովրդի (ժողովուրդների) հոգեւոր որոնումն ու ձգտումն է:

26 ՊԶՏԻԿԵԱՆ, Հ. Յ., *Մխիթար վրդ. Սեբաստացիի եւ Մխիթարեաններու նպաստը հայ մշակոյթին*, Երեւան 2003, 78-79:

Ուստի համաշխարհայնացման արդի վարկածի եւ արդի աշխարհակարգի փոփոխման իրական եւ հնարաւոր բացասական հետեւանքները յաղթահարելի են ոչ թէ հերթական բարեփոխումներով, այլ արդի աշխարհի ժողովուրդների եւ առաջին հերթին՝ բազմադարեան մշակութային ավանդույթներ ունեցող ազգերի հոգեւոր նախասկզբի եւ հոգեւոր ձգտումների վերածննդի եւ զարգացման միջոցով:

Ասուածը վերաբերւում է նաեւ հայ ազգին, որը, պահպանելով եւ զարգացնելով հարուստ ազգային-մշակութային ավանդույթները, կարող է յաղթահարել համաշխարհայնացման եւ աշխարհակարգի փոփոխման բոլոր «պոռթկումները»:

ՌԻՄԱ ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ

Summary

THE MKHITAR SEBASTATSI PROGRAM FOR THE SPIRITUAL REVIVAL OF THE NATION AS AN ATTEMPT TO RESTORE THE ARMENIAN CIVILIZATIONAL PARADIGM

(On the political concept of culture)

RIMA MIRUMYAN

This article portrays the construction of the political doctrine of Mkhitar Sebastatsi as a political concept of culture. It is based on the cultural and educational activity of the Armenian monastic congregation he founded. The basic idea of article is the idea of national culture as the most important outlet for the spiritual potential of the nation. At the same time, national culture is the storehouse of spiritual experience accumulated in various cultural expressions. It is formed as a result of its “own” origin in history.

The basis of Mkhitar Sebastatsi’s program for the spiritual revival of the nation is formed by the understanding of spirituality (and culture as its projection) as national in its essence. Its motto is not accidental: “Preservation of Armenians and preservation of the nation”. According to the Fr. Abbot, the main way to achieve this is by serving the national culture. It was understood by him as service to God. Mkhitar Sebastatsi, like his great predecessors, stressed the importance of culture and, in the absence of national statehood, elevated it to the rank of national policy, since the 4th century, when Armenia adopted Christianity as state religion.

The activity of the Congregation, predefined by Mkhitar Sebastatsi’s program, has conditioned two phases of the Armenian civilization- the “trumpet call” of the Golden age and the Renaissance (I and II Enlightenment). Thus, the basis for the formation and development of the national ideology of the new era is inscribed in the framework of the Mechitarist Congregation.

Mechitar Sebastatsi and his followers have succeeded in reinstating the Armenian civilizational paradigm.